

Összefoglaló: A tanulmány a Democracy in Europe Movement 2025 (DiEM25) és a Fortress Europe mozgalmak diskurzusa felől közelíti meg az európaizáció és a populizmus kérdését. A diskurzuselméleten alapuló kutatás a transznacionális populizmust egy diszkurzíve konstruált, nemzeti határokon átívelő, továbbá alárendelt helyzetű „nép” és egy „elit” szembenállásaként határozza meg.¹ Az elemzés az Európára vonatkozó narratívák bemutatásával kezdődik, amelyek jól tükrözik, milyen pozíciót foglalnak el a mozgalmak az európai integrációról szóló politikai vitákban. Ezt követően a kérdés, hogy a szervezetek egyáltalán populistának tekinthetők-e, amelynek eldöntéséhez a diskurzus szerkezetét meghatározó csomópontokat és a konstitutív külső jelölőket kell megvizsgálnunk. A kutatás második fő kérdése a kollektív identitás nemzethez kötődő, illetve transznacionális (európai) jellegét vizsgálja.

Bevezetés

Az európai integráció és általánosságban Európa kérdéskörét a kétezres évek eleje óta egyre inkább az átpolitizáltság jellemzi. Az európai alkotmányozás folyamata – részben a nemzeti politikai elitek, részben az állampolgárok ellenállása miatt – az évtized közepére megakadt, a pénzügyi és gazdasági, később pedig a menekültválság, illetve ezek „menedzselése” jókora elégedetlenséget generált. Mindeközben az euroszkepticizmus (és a populizmus) már nem csupán a politikai küzdőtér félreeső szektoraiban, hanem a fősodorban is szerepet kapott (lásd Brexit-kampány), nemcsak a tartós európai szintű jelenlétre rendezkedett be, hanem maga is *páneurópaivá* vált.² A transznacionális politikai jelenségek közül ki kell emelni az állampolgári kezdeményezéseket és tiltakozó kampányokat, amelyek az integrációs folyamat legitimitási és alkotmányos hiányosságaira világítanak rá.³ További kérdéseket vetnek fel azok a rendszerpárti, mégis kritikus hangok, amelyek *euroalternatív*⁴ álláspontot alakítanak ki.

A felvezetésből kitűnik, hogy a tanulmány témája több kutatási terület közös metszetében helyezkedik el, ami ebben a formában kevésbé tanulmányozott. A populizmusra és az európai politikára (európaizáció, euroszkepticizmus) irányuló kutatásokon belül általában a pártok, a politikai vezetők, illetve a választói attitűdök vizsgálta folyik, miközben az alulról jövő kezdeményezések továbbra is fehér foltok e területek számára.⁵ Kutatásom éppen ezért két transznacionális politikai mozgalom diskurzusa felől közelíti meg az európaizáció és a populizmus kérdését.

A Democracy in Europe Movement 2025 (DiEM25) hivatalosan 2016. február 9-én alakult meg a berlini *Volksbühne* épületében, Yannis Varoufakis a Syriza-kormány lemondott pénzügyminisztere és Srećko Horvat filozófus-aktivista kezdeményezésére. A páneurópai mozgalom létrehozásával az alapítók az Európai Unió széthullását akarják megakadályozni. Kampányaikban mindenekelőtt az intézményrendszer átláthatóságát, demokratizálását és alkotmányosságát követelik, a politikájukban az európai politikai elit kritikája, a szociális igazságosság, a kapitalizmuskritika, az ökológiai szemlélet és különféle progresszív elemek keverednek. A mozgalom politikai pártokból álló szövetségesei a 2019-es európai parlamenti

¹ De Cleen 2017.

² FitzGibbon et al. 2016.

³ Blokker 2021.

⁴ Fanoulis–Guerra 2020.

⁵ Aslanidis 2017, FitzGibbon et al. 2016.

választásokra Európai Tavasz néven egy választási listát is létrehozta, de nem jutottak be a parlamentbe, viszont több országgyűlésben is vannak politikusaik.

A Fortress Europe egy 2016 és 2018 között aktív transznacionális tiltakozó mozgalom, amelyet kilenc európai ország szervezetei (mozgalmi szervezetek, pártok) hoztak létre az ún. Prágai Nyilatkozat elfogadásával.⁶ A szövetség alakításában nagy szerepe volt a PEGIDA (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*) mozgalomnak, amely 2014 óta utcai tiltakozások és online aktivizmus révén fejezi ki a politikai elittel, a médiával és legfőképp a bevándorlókkal való szembenállását.⁷ Az Fortress Europe tevékenysége nem sokban különbözik a PEGIDA-étól, a Tatjana Festerling, korábbi AfD-s (*Alternative für Deutschland*) politikus és Lutz Bachmann kezdeményezésére létrejött hálózat elsősorban az iszlámmal szembeni európai identitást és a nemzetek szuverenitását helyezte előtérbe.⁸

A tanulmányban először a DiEM25 és a Fortress Europe Európára és az európaiságra vonatkozó elképzeléseit mutatom be, majd rátérek a kutatás fő kérdéseire, miszerint populistának tekinthetők-e ezek a politikai kezdeményezések, illetve a diszkurzív folyamatban létrejövő kollektív identitás miként kötődik a nemzeti és a transznacionális szinthez.

A társadalmi mozgalmak európaizációja

A társadalmi mozgalmak informális hálózatok, melyek rendszerint az intézményes csatornákon kívül jönnek létre valamilyen társadalmi változás elősegítésére vagy megakadályozására.⁹ Céljaik megértéséhez a társadalmi valóság kollektív értelmezési módjait kell megvizsgálnunk: a diskurzusokat és értelmezési kereteket, amelyek jelentéssel látják el a történéseket. Átvitt értelemben a mozgalmak „drámák”, melyek a hatáskeltés érdekében dramaturgiai eszközök révén igyekeznek bemutatni a problémát, megformálni a színdarab karaktereit, megoldást kínálni, továbbá befolyásolni a közönség reakcióit.¹⁰ Mindeközben a kollektív cselekvés értelmezési keretei teremtik meg az összetartozás tudatát, átalakítják a résztvevők személyes identitását és motiválják a közös cselekvést.¹¹ A diskurzuselmélet szerint az identitás egy diszkurzív struktúrán belül lévő pozícióval való azonosulást jelent.¹² A különböző identitások kontextustól függő szaliencia-hierarchiába¹³ rendeződnek, vagyis amennyiben az identitást relacionálisként fogjuk fel, úgy interakciónként változhat, hogy mely elemei kerülnek előtérbe.

A mozgalmak európaizációját jelzi, hogy a helyi és nemzeti érdekű témák mellett az utóbb évtizedekben egyre fontosabbá váltak az európai szintűek (lásd TTIP elleni tiltakozások). A transznacionális mozgósításban nemcsak a nemzetközi együttműködők köre, az értelmezési keretek, a tiltakozási repertoár hasonlósága szembeötlő, hanem az európai politikára vonatkozó alternatív jövőképeké is.¹⁴ A nemzetközi kapcsolatok kialakulását az online lehetőségek (Web 2.0) bővülése is elősegítette, ami által egy új politikai aréna vált elérhetővé a „nyílt forráskódú”, alulról jövő kezdeményezések számára.¹⁵

⁶ Nissen 2022.

⁷ Vorländer et al. 2018.

⁸ Volk 2019.

⁹ Jasper 2014.

¹⁰ Benford–Hunt 1992.

¹¹ Ferencz 2015.

¹² Laclau–Mouffe 2001 (1985).

¹³ Snow 2001.

¹⁴ Caiani–Weisskircher 2020.

¹⁵ Kioupkiolis 2019.

Populizmus, nacionalizmus és transznacionalizmus

A szakirodalomban egyre inkább kibontakozóban van egyfajta konszenzus, amely a populizmus magjának a nép és az elit szembenállását tartja. Az eszmeközpontú megközelítés szerint a populizmus egy „keskeny középpontú” (*thin-centered*) ideológia, amelyben szerint a társadalom két antagonisztikus és homogén csoportra, egy „tiszta népre” és egy „korrupt elite” osztható, a politikának pedig az általános akaratot kell kifejeznie.¹⁶ Ez az álláspont a populizmust világnézetként és attitűdök rendszereként a politikai szereplők jellemzőjeként kezeli figyelmen kívül hagyva a diszkurzív gyakorlatot.¹⁷ Azzal, hogy „a nép” és „az elit” kategóriáit magától értetődőnek veszi, nem foglalkozik annak konstruált és stratégiai természetével. A megközelítés azért is bírálható, hogy a „keskeny középpontú” és a kidolgozott(abb) ideológiák közötti határ nem tisztázott, valamint nincs alátámasztva az sem, hogy a moralista nyelvezet a populizmus megkülönböztető jegye volna.

A tanulmányban Ernesto Laclau elméletére támaszkodom, amely lehetővé teszi, hogy elválasszuk a populizmushoz kapcsolódó konkrét (ontikus) tartalmakat az általános formától. Eszerint a populizmus egy sajátos logika, amely a következő strukturális feltételek mentén artikulálódik.¹⁸ A populista diskurzus kettéosztja a társadalmi teret: egy alárendelt „népre” és egy szemben álló, hatalmi helyzetben lévő „elite”. A középpontjában „a népre” való hivatkozás áll, amely a diskurzus csomópontja (strukturális centruma), egy olyan jelölő, ami egy egyenértékűségi láncolatban kapcsolja össze a különböző követeléseket. Végezetül ezen igények a „népi” kollektív identitás konstrukciója és képviselője által stabilizálódnak.¹⁹ Nagyon fontos megjegyezni, hogy sem a „nép”, sem pedig az „elit” nem eleve adott jelölők, továbbá a populizmushoz kapcsolódó ideológiai tartalom a következő kritériumok alapján elhatárolható.²⁰

A téma szempontjából a populizmus és a nacionalizmus fogalmi elhatárolása elengedhetetlen, mégpedig aszerint, ahogyan a két diskurzus csomópontja konstruálódik. A nacionalizmus diskurzusának centrumában a „nemzet”, mint a múltban gyökerező, területhez kötődő szuverén közösség áll, amely a belül/kívül-oppozíciója alapján különbözteti meg a tagjait más nemzetekétől.²¹ A populizmus, a nacionalizmus horizontális megkülönböztetésével szemben, egy vertikális, lent/fent-ellentét alapján szerveződik. Amikor tehát olyan jelölővel van dolgunk, amely elsődlegesen a kívül/belül logika szerinti nemzethez tartozásra vezethető vissza, akkor nacionalista diskurzusról beszélünk, transznacionális populizmusról pedig akkor, ha a diskurzusban egy ugyancsak alárendelt helyzetű, de országhatárokon átívelő „nép” áll szemben egy transznacionális hatalmi „elittel”.²² Pontosán ez a kollektív identitás különbözteti meg a transznacionális populizmust a nemzeti alapon szerveződő, de nemzetközileg együttműködő szerveződésektől, mint az Occupy-mozgalom helyi szervezeteitől, amelyek hangsúlyozzák a lokális és nemzeti kötődésüket.²³

¹⁶ Mudde–Rovira Kaltwasser 2017.

¹⁷ Kuyper–Moffitt 2020.

¹⁸ „Artikulációnak nevezünk minden olyan gyakorlatot, amely kapcsolatot hoz létre elemek között úgy, hogy azok identitása az artikulációs gyakorlat eredményeként módosul. Az artikulációs gyakorlatból eredő strukturált totalitást nevezzük *diskurzusnak*” (Laclau–Mouffe 2001 [1985]: 91).

¹⁹ Laclau 2011, Laclau–Mouffe 2001 (1985).

²⁰ Panizza–Stavrakakis 2021.

²¹ De Cleen–Stavrakakis 2017.

²² De Cleen 2017.

²³ Kuyper–Moffitt 2020.

A kutatás módszertani háttéré

A tanulmányban bemutatott empirikus kutatás két transznacionális európai mozgalom diskurzusait vizsgálja és hasonlítja össze. A kutatás egyik legfontosabb kérdése arra vonatkozik, hogy valóban populistának tekinthetők-e DiEM25 és a Fortress Europe mozgalmak, és ha igen, milyen mértékben. A diskurzuselméletre alapozva²⁴ azt vizsgálom, hogy (1) melyek a diskurzus csomópontjai, hol helyezkedik el „a nép” a diskurzus szerkezetében? Kinek a nevében beszélnek a mozgalmak, és milyen azonosulási lehetőségeket (szubjektumpozíciókat) kínálnak a követők számára? Kik jelennek meg a diskurzusban az ellenfelek oldalán, és hogyan helyezkednek el a diskurzus csomópontjához képest? A következő kutatási kérdés a diskurzusokban megjelenő kollektív (európai és nemzeti) identitást helyezi előtérbe, és azt a kérdézi, hogy (2) hol húzódnak a diskurzus által létrehozott közösség határai, illetve kik vannak a határok túloldalán? Milyen diszkurzív eszközök révén jön létre az egység a határokon belül, és hogyan viszonyul egymáshoz a nemzeti és a nemzetén túli identitás? A mozgalmak (3) Európa-narratívái a meggyőzés eszközeiként szolgálnak, a közönséget próbálják orientálni az európai integrációval kapcsolatban. Ezek a történetek az időbeli lefolyásuk alapján alakítják koherens egésszé a bemutatott történéseket és azok dramaturgiai elemeit (helyszín, cselekvők, cselekedetek, cselekvési módok és szándékok).²⁵ Az elbeszélések magukba sűrítik az elbeszélők viszonyulásának legfontosabb kognitív, affektív és értékelő aspektusait, ezért megmutatják, hogy a vizsgált mozgalmak miként képzelik el Európa jövőjét.

A tanulmányban bemutatott elemzés a diskurzuselmélet nyitott kutatási programjára épülő metodológiai keret, illetve a megalapozott elmélet által kidolgozott kódolási és interpretációs eljárások kombinálásával valósult meg. Az egymást kiegészítő módszertani eljárásoknak egyfelől elég rugalmasnak kellett lenniük ahhoz, hogy átfogó és mély tudományos konstrukciót eredményezzenek, másfelől viszont – a korábban bemutatott formális szempont érvényesülésével – az esetek összehasonlíthatóságát kellett szolgálniuk. A diskurzuselmélet viszonylag kevés fogódzót nyújt az empirikus kutatások számára, az olyan koncepciók, mint a diszkurzív elemek közötti *relációk* (pl. antagonizmus, reprezentáció, ekvivalencia) és a *diszkurzív identitások*, úgy mint értékek (etikai ideálok, antagonisztikus mások), szubjektivitás (protagonisták, ellenfelek, segítők stb.) és aktivitás (pl. cselekvés, interakció) olyan középszintű fogalmak, amelyek nemcsak az egyes esetek elemzését, hanem összehasonlítását is elősegítik.²⁶ A megalapozott elmélet legfőbb erőssége, hogy az egymásra épülő kódolási eljárások és az elméleti építkezés körkörös folyamata egyszerre biztosítja az elemzés érzékenységét, a fogalmak telítettségét és azok rendszerezettségét.²⁷ A vázolt metódus irányával szemben itt a legkonkrétabb kódok felől haladunk a fókuszáltak felé, hogy szövegek struktúrája, a kategóriák mintázata felszínre kerüljön, és általánosabb jellegű következtetésekhez vezessen.

Az elemzésbe bevont szövegek 2016 januárja és 2018 decembere között születtek, leginkább kidolgozott típusukat a politikai kiáltványok és programadó írások képviselik. A DiEM25-öt illetően ezekből jóval több áll rendelkezésre, mint az utcai demonstrációkban érdekelt Fortress Europe esetében, ahol a megmozdulásokon elhangzott beszédek nagyobb hangsúllyal szerepelnek. A kiemelkedő mozgalmi szereplőkkel, Varoufakisszal és Festerlinggel készített interjúk ugyancsak hasznos adalékokkal szolgáltak az adatok értelmezése során. A szervezetek Facebook-posztjainak szövegei alkotják a szövegkorpusz harmadik szintjét.

²⁴ De Cleen–Stavarakakis 2017, De Cleen et al. 2019.

²⁵ Szabó 2016.

²⁶ Marttila 2015.

²⁷ Corbin–Strauss 2015.

Elemzések

Alternatív elbeszélések Európáról

„A nép” és az „elit” karaktere, céljai, motivációi és cselekedetei egy-egy dramatizált elbeszélés elemeiként kapcsolódnak egymáshoz. A mozgalmi narratívák történeti keretbe foglalják az európai integráció értelmezését, egyúttal kifejezik a saját víziójukat Európa mibenlétéről.

A DiEM25 elbeszélése a válság, a vihar („*perfect storm*”) és a mitikus szörny, Hydra képeivel kezdődik: Euroválság, megszorítások, növekvő egyenlőtlenség, idegengyűlölet és rasszizmus, általános erkölcsi romlás, amelyek elől a tehetetlen, legitimitását veszített „elit” autoriter nacionalizmusba menekül. Ezek az Európai Unió küszöbön álló széthullásának jelei.²⁸ Hogy jutottunk el idáig? A háborút követően a nemzetek egymás felé fordultak, a nemzetköziség és a demokrácia légköre terjedt, az „Európai Unió [létrehozása] kivételes teljesítmény volt”, „fény az éjszakában”. Az integráció ősbűne, hogy „nehézipari kartellként” jött létre brüsszeli adminisztrátorok irányításával, akik „féltek a démosztól, és megvetették a nép általi kormányzás elvét”.²⁹ „Azt állítom, hogy az EU-t szándékosan demokráciamentes övezetként hozták létre, amely kizárja az embereket a döntéshozatalból, és a nagyvállalatok, valamint a nemzetközi pénzvilág kartelljének engedelmessé válik. Azt mondani, hogy az Európai Unió demokráciadeficitben szenved, olyan, mintha azt mondanánk, hogy egy úrhajós a Holdon oxigénhiányban szenved.”³⁰

A narratíva szerint, sürgős lépésekre van szükség, „Európát meg kell menteni”. Ám előbb meg kell küzdeni az elit hamis alternatíváival. A liberális establishment („*federation-lite*”) szerint a „több Európa” a megoldás, ami az Európai Központi Bank révén csakis „több kontrollt” jelenthet és megszorításokhoz vezet („*Austerity Union*”). A másik lehetőség a kilépés, a protekcionizmus, a falak és kerítések emelése, a visszavonulás a nemzetállamba, amit a jobboldal és részben a baloldali szuverenisták is követendőnek tartanak. Ezek a széteső Európa hamis utópiái, ugyanis mind a legitimitást nélkülöző neoliberais technokraták, mind a nemzeti szuverenitást védelmezők irreális célokat tűznek ki, mivel a visszatérés már nem járható út.³¹ A DiEM25 eredetmítoszáinak része – egyúttal érv a szuverenitás illuzórikussága mellett – a Syriza-kormány által kezdeményezett, a nemzetközi szervezetek által Görögország számára előírt javaslatcsomag elutasítására vonatkozó 2015-ös népszavazás eredményének figyelmen kívül hagyása („az Athéni Tavasz leverése”).³² Mindezért egy új korszaknak kell következnie, amelyet egy harmadik lehetőség megragadása kínál. Európai népei már elfoglalták az utcákat és demokráciát követelnek. Az egységes Európa a „konstruktív engedetlenség” stratégiája mentén, transznacionális szövetség formájában ölt testet, elsőként az általános transzparencia megvalósításával, majd az új politikai program (*European New Deal*) végrehajtásával, amely a gazdaságot stabilizálná – egyúttal helyreállítaná az európai államok pénzügyi szuverenitását.³³ Az „európai nép” új társadalmi szerződés megalkotásával, a páneurópai, széleskörű részvételen alapuló alkotmányozási folyamat során jön létre.³⁴

A Fortress Europe narratívájában ugyancsak a válság metaforái határozzák meg az elbeszélés háttérét, itt azonban háborús helyzetről, káoszról van szó. Az európai civilizáció az „iszlamisták”, muszlimok millióinak támadása alatt áll, ami kulturális, identitásbéli,

²⁸ DiEM25 2016, 2018.

²⁹ DiEM25 2016.

³⁰ Varoufakis 2016.

³¹ DiEM25 2017.

³² DiEM25 2016.

³³ DiEM25 2017.

³⁴ DiEM25 2018.

demográfiai és biztonságpolitikai fenyegetést is jelent. A rendkívüli helyzet rendkívüli tetteket és jellemeket kíván, akik nem foglalkoznak a nyugati „elit” által „a népre” erőltetett szabályokkal.³⁵ A mozgalom szerint a globalista erőket kiszolgáló hazai „elit” és a baloldal elárulta „a népet” (azaz a nemzetet), mivel nem védi meg az ország és Európa határait, sőt ellenségeket hív be a falakon belülré és felhatalmazás nélkül köt egyezséget Németország, illetve az EU nevében.³⁶

„A tengeri határokat az ausztrál modell szerint lehet biztosítani. Ezért nincs kifogás – az európai határokat meg lehet védeni – kezelhető költségek árán és európai technológiával. Ez még munkahelyeket is teremt, megóvja Európa kultúráját, értékeit és szabadságát. Ezért – a pokolba vele még egyszer – építsétek meg ezt a kerítést Európa körül!”³⁷

Az elbeszélés idősíkjai között nincsenek egyértelmű kapcsolatok: a múlt hősi és dicsőséges, a jelen az azonnali cselekvés órája, de az elképzelt jövő a múlthoz hasonlatos, amiben Európa-erőd védői visszatérnek a váraikba, és high-tech hadiipari eszközökkel védik a határokat. Mivel nem létezik mérsékelt iszlám, következésképp az Európában élő muszlimok folyamatos fenyegetést jelentenek.³⁸ A Fortress Europe narratívájában Európa nem a szorosabb politikai egység kerete, sőt a színpalak mögött épülő, központi európai kormány helyett a nemzetállami önállóság megerősítése kívánatos. Az európai szintű együttműködés a határok közös ellenőrzésére korlátozódik, amelynek hősei – mint Marine Le Pen vagy Orbán Viktor – példát mutatnak a határok és a kulturális különbözőség megőrzése terén.

„A nép” diszkurzív létrehozása

A vizsgált szövegek elemzése nem hagy kétséget afelől, hogy mindkét diskurzusban fontos szerepet tölt be „a nép”, azonban a két konstrukció más-más jelöltre utal vissza. Ennek tisztázásában a diskurzuselmélet formális kritériumai segítenek.

A DiEM25 diskurzusának csomópontjában a népakarattal összhangban lévő a demokrácia, illetve annak hiánya áll. Az így felfogott demokrácia nem csupán egy politikai rendszert jelent, hanem egy mindent átható, létfontosságú közegre utal, melynek legfontosabb jellemzői a transzparencia és az állampolgárok beleszólási joga a közösségre tartozó ügyek intézésébe. Miért nem valóságos ez a demokrácia? Mert a nemzetközi elitek, oligarchák (a brüsszeli bürokrácia, az Eurocsoport, a lobbisták, a nagyvállalati és pénzügyi elit, a politikai pártok, a médiaelit stb.) által politikamentesített és semlegesnek álcázott döntéshozatali folyamatokból „a nép” ki van zárva.³⁹ „A nép” alávetett helyzetű, az önrendelkezésétől megfosztott, megszorítások által sújtott, ideológiailag, kulturálisan és identitásában sokszínű, de európai politikai szinten („mi, Európa népei”) jelenik meg. Az alárendelt helyzet elsődlegesen vertikális társadalmi viszonyt, hatalomtól való megfosztottságot jelent, de nem szocioökonomiai státuszt, mint a (populista) baloldal esetében. A diskurzus középpontjában álló „nép” konstrukciója igyekszik túllépni a nemzeti és nemzetállami keretek alapján képzett identitástól, azonban a többszám formájában megjelenő alany („népek”) arra utal, hogy a törekvés eddig még nem teljesült, sőt éppen ez „az elit” és „a nép” ellentétes stratégiájának ütközőpontja. „Az elit” a nemzeti elvű megosztás révén, a közös érdekek feldarabolásával akadályozza a transznacionális és alulról szerveződő, demokratizálásért küzdő törekvéseket. „Az elit” antidemokratikus, mert kisajátítja a hatalmat, illegitim, mert a demokratikus eljárásokat csak díszletként használja,

³⁵ Fortress Europe 2016.

³⁶ Festerling 2016.

³⁷ Festerling 2016.

³⁸ Festerling 2016.

³⁹ DiEM25 2016.

tekintélyelvű, mert nem vesz tudomást a népi követelésekről.⁴⁰ A pán-európai mozgalom célja mindezt a demokratikus ellenőrzés visszaszerzése és egy harmadik alternatíva érvényesítése az európai politikai nyilvánosság létrehozásával.

A Fortress Europe esetében a szuverén „európai nemzetek” töltik be az üres jelölő szerepét. „A nép” elsődlegesen a nemzethez tartozókat jelenti, akiket leszármazási, kulturális és nyelvi kötelék fűz össze. A nemzethez tartozás olyan kötelességet ró az egyénre, hogy a hazáját az élete árán is köteles megvédeni a jövő nemzedékei számára. Első számú kötelesség a határok védelme. Európa a történelmi gyökerű szövetség jelölője, amelyben a független nemzetek egyesítik erejüket, hogy megvédjék az európai értéket az ellenséggel szemben. Az ellenség a bevándorlók, legfőképp a muszlimok, akik el akarják foglalni („conquer”) és iszlamizálni („Islamisierung”) akarják a kontinenst. Az ellenség soraiban meg kell különböztetni azokat, akik Európához és annak valamely nemzetéhez tartoznak, de kollaborálnak a „megszállókkal”. Ők egyfelől a politikai elithez tartoznak (pl. Angela Merkel), EU-bürokraták, baloldaliak, liberálisok, zöldek és emberi jogi aktivisták, akiket összefoglalóan árulóknak („Volksverräter”) neveznek, másfelől ide tartozik a média, amely félrevezeti „a népet” („Lügenpresse”).⁴¹ Mindezek felett állnak a globális elitek (pl. Soros György), akik a migrációs folyamatokat alakítják az érdekeik szerint.⁴² A Fortress Europe diskurzusában „a nép” és „az elit” között vertikális, hatalmi egyenlőtlenség van, de a diskurzus sokkal inkább a horizontális tengely szerinti, kint/bent-megkülönböztetés alapján strukturálódik, amely a nemzet tagjait választja el „a másoktól”, egy idegen etnikumú és kultúrájú, homogén tömeg, a migránsok serege.

Transznacionális identitás

Az imént láhattuk, hogy mindkét diskurzusban „a nép” áll szemben a transznacionális és globális „elittel”, azonban a populizmus logikája nem egyformán játszik központi szerepet. A kérdés, hogy maga „a nép” mennyiben transznacionális? Az alábbiakban a kollektív identitás határainak és az egészségképzés eszközeinek vizsgálata következik.

A DiEM25 célja a politikai döntések feletti ellenőrzés visszaszerzése, mégpedig a transznacionális szintről kiindulva a nemzetállamok, régiók és települések irányába. Európa határokkal elválasztott népeinek feladata, hogy „európai néppé” váljon, hogy „legkésőbb 2025-re egy teljesen demokratizált Európát” hozzon létre.⁴³ Az európaizáció azonban nem jelenti a nemzetállamok szuverenitásának teljes körű feladását, hanem a szuverenitás szintjeinek teljes demokratizálását.⁴⁴ Csakhogy „a népek” és „a nép” közötti távolság bizonytalanságot hoz létre a kollektív identitásban. A felkínált szubjektumpozíció, amivel a mozgalom résztvevői és a közönség azonosulhatnak, általános és heterogén kategória, mivel az „európaiság” egyenértékűségi láncolata olyan momentumokat foglal magába, mint a szabadság, a méltóság, a jólét vagy a környezeti egyensúly tiszteletben tartása.⁴⁵ A szövegekben megjelenő bevándorlók és menekültek az identitás szempontjából nem konstitutív mások, épp ellenkezőleg, mivel a velük való szolidaritás etikai ideálként jelenik meg az európai identitásban. A kollektív alannal szemben meghatározott „elit” esetében ugyancsak az általánosságot és a heterogenitást vehetjük észre: a hatalmat birtokló oligarchák különféle politikai és gazdasági csoportból tevődnek össze, közös bennük, hogy antidemokratikusak, korruptak, amorálisak és inkompetensek, de nincs igazán közös jelölőjük. A DiEM25

⁴⁰ DiEM25 2016.

⁴¹ Mindkét német kifejezés felbukkan a nemzetiszocialista nyelv szótárában.

⁴² Fortress Europe 2016, Festerling 2016.

⁴³ DiEM25 2016.

⁴⁴ DiEM25 2017.

⁴⁵ DiEM25 2016.

stratégiája szerint az európai szintű politikai alany megteremtése az állampolgárok nagyfokú részvételén alapuló Európai Alkotmányozó Gyűlés (*European Constitutional Assembly*) transzformatív erejű munkája által valósulna meg.⁴⁶

A Fortress Europe diskurzusában a kollektív identitás Európa, a hazafiság és az ellenállás jelölői révén strukturálódik. Az európai nemzetekhez való tartozás mindenekelőtt egy etnokulturális közösséghez tartozást jelent. A közös gyökerekre hivatkozáskor nemcsak a tradíciók és a hagyományos értékek, hanem a polgári és szabadságjogok is megjelennek, mint az európaiság ismérvei.⁴⁷ A nők és a szexuális kisebbségek jogai az iszlámmal szembeni felsőbbrendűség bizonyítékaiként válnak az érvek részévé, ugyanis az iszlám ezeket a jogokat nem ismeri el. A mozgalom rendszerint elhatárolja magát a neonáci és fasiszta csoportoktól, mindazonáltal az önelnevezését kettősség jellemzi, mivel az Európa-erőd kifejezést a második világháborús nemzetiszocialista propaganda is alkalmazta (*Festung Europa*), illetve negatív előjellel az európai bevándorláspolitikát bírálók körében is használatos. A politikailag és történelmileg terhelt szavak a mozgalom számára egyértelműen pozitív jelentéssel bírnak, amivel egyfelől a nyugati liberális „elit” által elvárt nyelvhasználatot utasítják el, ám az identitás koherenciáját mégis az iszlámmal való szembeállítás teremti meg. Az iszlám nem vallásként, hanem politikai ideológiaként jelenik meg a diskurzusban, olyan üres jelölőként, amely esszenciális formában fejezi ki a kulturális másság által kiváltott egzisztenciális fenyegetést. Az európai identitás számára az antagonizmus kiélezettségéből adódik a határok védelmezőinek morális fölénye, és az elkötelezettség, hogy minden eszközzel meg kell akadályozni az ellenség terjeszkedését.

Megvitatás

A diskurzusokban egyaránt megtaláljuk a populizmus egyik előfeltételét, „a nép” és „az elit” szembeállításával létrejövő társadalmi teret, de az Fortress Europe esetében dominál a nemzethez tartozás általi különbségtétel. A DiEM25-nél az egyenértékűségi lánc nagyszámú követelést kapcsol a demokrácia jelölőjéhez, kérdéses azonban ezek illeszkedése, valamint „a nép” kifejezése, reprezentálása. Összefoglalva, az egyik esetben az alá-fölrendeltségi viszony, míg a másokban a nemzethez-tartozás/kívülállás horizontális logikája alakítja a diskurzus szerkezetét.

A transznacionális populista stratégia szempontjából hátrány, hogy miközben a nemzetállam határai révén „organikusként” megjelenő politikai közösség imagináriusként⁴⁸ működik, addig az európai politikai alany kontingenciája nyilvánvalóbb. Ha részeire bontjuk a DiEM25 diskurzusában megjelenő kollektív identitást, az elemek kapcsolatát illetően abban sem lehetünk biztosak, hogy a szabadság, vagy a jólét igenlése, nem ütközik-e az ugyancsak hangsúlyos ökológiai szemlélettel. Ez a „homályosság” a populista logika sajátosságaiból⁴⁹ ered, mivel a mozgalom stratégiája egy széleskörű demokratikus szövetség létrehozását célozza, az alkotóelemek illeszkedése mégis fontos a kohézió megteremtéséhez. A DiEM25 esetében az „Európai népei” és „az európai nép” jelölői közötti bizonytalanság, valamint az elképzelés, miszerint transznacionális szintű demokrácia az nemzetállami, regionális stb. szintű demokrácia előfeltétele túlon túl absztrakttá teszi az identifikáció lehetőségeit, ami nehezíti az utat a hívek megtalálásához. Egyebek híján maga Varoufakis személye és a mozgalomban szerepet vállaló kozmopolita értelmiségiek testesítik meg a közös nevezőt.⁵⁰ A

⁴⁶ DiEM25 2018.

⁴⁷ Fortress Europe 2016.

⁴⁸ Azaz szinte megkérdőjelezhetetlen erővel hoz létre egy horizontként funkcionáló hiányzó totalitást.

⁴⁹ Laclau 2011. 29.

⁵⁰ De Cleen et al. 2019.

diskurzuselmélet szemszögéből az identitás relacionálisan szerveződik, vagyis szükség van egy konstitutív külsőre, amivel szemben az alany létrehozhatja magát. Az EU intézményrendszerének és a nemzetközi politikai élet összetettségének köszönhetően azonban a DiEM25-nél az ellenfél, „az elit” kiléte ugyancsak homályos.

Az előbbiek szöges ellentéte a Fortress Europe diskurzusa, ahol az iszlámmal szembeni identitásképzés a maga konkrétságával és mindennapiságával meglehetősen stabil és transznacionális mi-tudatot képes felmutatni. Csakhogy ez az identitás a nacionalizmus és az idegenellenesség kirekesztő logikáján alapul és nem a populizmusén. Ami a Fortress Europe demokráciaképéből látható, az egy a nemzeti közösségek homogenitásán alapuló, azaz etnopluralista⁵¹, exkluzív és antiegalitárius politikai rendszer, amely a népakarat érvényesítését leginkább az ellenséggel szembeni védelem terén követeli. Az esszencialista formában megjelenő iszlámmal szemben védekező etnokulturális közösség identitása egy hasonló módon, diszkurzíve rögzített „európaiságban” fejeződik ki. Az európai identitás egy globális, ellentétes kultúrák közötti küzdelemben értékelődik fel, amelynek vannak közös történelmi, kulturális és filozófiai gyökerei, de ezek nincsenek a középpontba állítva, hanem a horizontot jelentik. Az iszlám jelenléte változtatja meg a kulturális-politikai kontextust, így képes az európai, a nemzeti és egyéb kollektív identitások szaliencia-hierarchiájából a nemzetek feletti szinten létrehozni az üres jelölőt, amely a nacionalista elzárkózást az exkluzív európaizáció irányába fordítja. A Fortress Europe számára Európa nem egy magasabb szintű demokrácia, hanem a visszaforgatható idő egyik eszköze, a nemzeti szuverenitás, az etnikai és kulturális homogenitás megőrzéséhez.

Összefoglalás

A tanulmányban két transznacionális európai mozgalom diskurzusát hasonlítottam össze. A DiEM25 esetében „a nép” által „a népért” működő demokrácia áll a diskurzus középpontjában. A populizmus alapvonásai köszönnek vissza abban, hogy az európai és globalista elitekkel szemben egy alávetett helyzetű „nép” áll. Az elemzés részben megerősíti Nissen következtetését, miszerint a transznacionális jobboldalt illetően a francia Új Jobboldal hatása (lásd etnopluralizmus), a populizmus és az iszlámellenesség keveredése figyelhető meg. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Fortress Europe diskurzusában – melyet a „kirekesztő Európaiság”⁵² fogalmával lehet megragadni – a populizmus a másik két jellemzőhöz képest elenyésző mértékben van jelen.

A DiEM25 célja „Európa népeinek” mozgósítása és az uniós szerződések európai szintű alkotmányozással való felváltása, ami egyszerre hordoz populista és republikánus vonásokat, kiegészülve a nemzeti szuverenitásra építő stratégia folyamatos kritizálásával, egyértelműen kozmopolita jelleget ad a mozgalomnak.⁵³ Az „Európa népei” többszámú alany használata arra utal, hogy a transznacionális démosz, „az európai nép” egy politikai folyamat zárófelvonásában léphet a demokrácia színpadára, ami bizonytalanságot teremt a kollektív identitásban, a szervezet vezetőségében helyet foglaló „totális értelmiségiek” ráadásaként nem csekély mértékű elitizmus kölcsönöznek.⁵⁴ A Fortress Europe-nál megfigyeltük, hogy az „európaiság” a nacionalista diskurzus szolgálatában áll, nagymértékben támaszkodik a történelmi és kulturális konnotációkra, ilyen téren azonban az euroalternatív mozgalomhoz képest koherensebb kollektív identitást alakít ki. A társadalmi valóságot nagymértékben

⁵¹ Volk 2019.

⁵² Nissen 2022. 8.

⁵³ Augustín 2020. 113–114.

⁵⁴ De Cleen et al. 2019. 17–18.

leegyszerűsítő, politikai korrektséget elutasító, érzelmi alapú mozgósításra erősebben építő populista stílus⁵⁵ mégis inkább a Fortress Europe nyilvános alakításában érhető tetten.

Végezetül felmerül a kérdés, miként viszonyul a két mozgalom a populizmus címkéjéhez? A DiEM25 mindössze bizonyos utalásokkal kapcsolódik a populizmus örökségéhez (például a „*New Deal*” elnevezéssel), Varoufakis azonban egyértelműen elutasítja⁵⁶ a címkét. A Fortress Europe-nál ellenben más a helyzet, nemcsak a mozgalom fő szószólói próbálkoznak a stigma átkeretezésével, hanem a francia Új Jobboldal befolyása alatt álló európai értelmiségi körök is tanulmányozzák a populizmus stratégiáját, amely révén az üzeneteiket meg tudják különböztetni a szélsőjobboldal extrém vonulataitól, így szélesebb közönségben válhatnak ki rezonanciát.⁵⁷

⁵⁵ Moffitt 2016.

⁵⁶ Fanoulis–Guerra 2020. 222.

⁵⁷ Shroufi–De Cleen 2022.

Felhasznált irodalom

- Agustín, Óscar García (2020): *Left-Wing Populism: The Politics of the People*. Bingley, Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/9781839092039>
- Aslanidis, Paris (2017): Populism and social movements. In: Cristóbal Rovira Kaltwasser–Paul Taggart–Paulina Ochoa Espejo–Pierre Ostiguy (eds.): *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford, Oxford University Press, 305–325. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.23>
- Benford, Robert D.–Scott A. Hunt (1992): Dramaturgy and social movements: the social construction and communication of power. *Sociological Inquiry*, 61 (1): 36–55. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1992.tb00182.x>
- Blokker, P. (2021). Introduction. In: Paul Blokker (ed.): *Imagining Europe. Transnational Contestation and Civic Populism*. Cham, Palgrave Macmillan, 1–30. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-81369-7>
- Caiani, Manuela–Manès Weisskircher (2020): How many ‘Europes’? Left-Wing and Right-Wing Social Movements and their Visions of Europe. In: Cristina Flesher Fominaya–Ramón Feenstra (eds.): *The Handbook of Contemporary European Social Movements*. London, Routledge, 30–45. <https://doi.org/10.4324/9781351025188-3>
- Corbin, Juliet–Anselm Strauss (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest, L’Harmattan.
- De Cleen, Benjamin (2017): Populism and nationalism. In: Cristóbal Rovira Kaltwasser–Paul Taggart–Paulina Ochoa Espejo–Pierre Ostiguy (eds.) *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford, Oxford University Press, 342–362. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.18>
- De Cleen, Benjamin–Benjamin Moffitt–Panos Panayotu–Yannis Stavrakakis (2019): The Potentials and Difficulties of Transnational Populism: The Case of the Democracy in Europe Movement 2025 (DiEM25). *Political Studies*, 68 (1): 146–166. <https://doi.org/10.1177/0032321719847576>
- De Cleen, Benjamin–Yannis Stavrakakis (2017): Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost – The Public*, 24 (4): 301–319. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12127>
- DiEM25 (2016): A Manifesto for Democratising Europe (Long Version). Online: www.diem25.org. (2020. 03. 25.)
- DiEM25 (2017): European New Deal: A Summary. Online: https://diem25.org/wp-content/uploads/2017/02/170209_DiEM25_END_Summary_EN.pdf (2020. 03. 25.)
- DiEM25 (2018) European Constituent Assembly: A Framework to Outline the Process Toward a Democratic Europe. Online: https://diem25.org/wp-content/uploads/2018/04/DiEM25_Constituent_Assembly_draft.pdf (2020. 03. 25.)
- Fanoullis, Evangelos–Simona Guerra (2020). Veridiction and Leadership in Transnational Populism: The Case of DiEM25. *Politics and Governance*, 8 (1): 217–225. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i1.2539>
- Ferencz Gábor (2015): Értelmezési keretek a társadalmi mozgalmak vizsgálatában. In: Örkény Antal (szerk.): *Kötő-Jelek 2014*. Budapest, az ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola Évkönyve, 65–80.
- Festerling, Tatjana (2016): On the Soros-Brokered Migration Deal Between Europe and Turkey. <https://gatesofvienna.net/2016/03/tatjana-festerling-on-the-soros-brokered-migration-deal-between-europe-and-turkey/> (2020. 03. 25.)
- FitzGibbon, John–Benjamin Leruth–Nicholas Startin (eds.) (2016): *Euroscepticism as a transnational and pan-European phenomenon: The emergence of a new sphere of opposition*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315688893>

- Fortress Europe (2016): Prague Declaration. <https://www.facebook.com/Festung-Europa-139810516394384> (2020. 03. 25.)
- Jasper, James M. (2014): *Protest: A Cultural Introduction to Social Movements*. Cambridge, Polity.
- Kioupkiolis, Alexandros (2019): Populism 2.0. New movements towards progressive populism. In Giorgos Katsambekis–Alexandros Kioupkiolis (eds.): *The Populist Radical Left in Europe*. London, Routledge. 168–193. <https://doi.org/10.4324/9781315180823-9>
- Kuyper, Jonathan–Benjamin Moffitt (2020): Transnational Populism, Democracy, and Representation: Pitfalls and Potentialities. *Global Justice: Theory Practice Rhetoric*, 12 (2): 27–49. <https://doi.org/10.21248/gjn.12.02.208>
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Budapest, Noran Libro.
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001 [1985]): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London, Verso.
- Marttila, Tomas (2015): *Post-Foundational Discourse Analysis. From Political Difference to Empirical Research*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137538406>
- Moffitt, Benjamin (2016): *The Global Rise of Populism. Performance, Political Style, and Representation*. Stanford, Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804799331>
- Mudde, Cas–Cristóbal Rovira Kaltwasser (2018): *Populism. A very short introduction*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
- Nissen, Anita (2022): *Europeanisation of the Contemporary Far Right. Generation Identity and Fortress Europe*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003226604>
- Panizza, Francisco–Yannis Stavrakakis (2021): The political construction of „the people”. In P. Ostiguy–F. Panizza–B. Moffitt (eds.): *Populism in Global Perspective. A Performative and Discursive Approach*. London, Routledge, 21–46. <https://doi.org/10.4324/9781003110149-3>
- Shroufi, Omran–Benjamin De Cleen (2022): Far-right intellectual discourse about populism: the case of the German Institut für Staatspolitik. *Journal of Political Ideologies*, <https://doi.org/10.1080/13569317.2022.2066154>
- Snow, David (2001): Collective identity and expressive forms. *University of California, Irvine eScholarship Repository*. <http://escholarship.org/uc/item/2zn1t7bj> (2014. 04. 30.)
- Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Varoufakis, Yannis (2016): Europe’s Left After Brexit. <https://jacobin.com/2016/09/european-union-strategy-democracy-yanis-varoufakis-diem25/> (2020. 03. 25.)
- Volk, Sabine (2019): Speaking for „the European people”? How the transnational alliance Fortress Europe constructs a populist counter-narrative to European integration. *Politique Européenne* 66, 120–149. <https://doi.org/10.3917/poeu.066.0120>
- Vorländer, Hans–Maik Herold–Steven Schäller (2018). *PEGIDA and New Right-Wing Populism in Germany*. New York, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-67495-7>

Gábor Ferencz: Transnational Populism in Europe

Summary: The study examines the issue of Europeanization and populism based on the discourses of the Democracy in Europe Movement 2025 (DiEM25) and Fortress Europe. The discourse theoretical framework defines transnational populism as a discursively constructed, large, and subordinated “people” beyond the nation-state juxtaposed to the international “elite”. The analysis begins with narratives about Europe which reflect the position of movements in political debates on European integration. Subsequently, the question of whether the discourses can be considered populist at all is addressed, which requires an examination of nodal points that determine the structure of discourse and the signifiers of constitutive outsides. The second main question of the research will examine the national and transnational (European) nature of collective identity.